VAIKO TEISIŲ IR PAREIGŲ SANTYKIS: ĮGYVENDINIMO PRIELAIDOS

Brigita Kairienė
Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas
E. paštas b.kairiene@mruni.eu

Santrauka. Straipsnyje analizuojamos vaiko teisių ir pareigų įgyvendinimo prielaidos, susijusios su vaiko raidos ypatumais. Buvo siekiama atsakyti į klausimus: kas atsakingas už vaiko pareigų atlikimą jam naudojantis savo teisėmis; kokios vaiko raidos prielaidos lemia vaiko galėjimą atlikti pareigas; kokios ugdymo sąlygos – tikslai, mechanizmai, priemonės svarbūs, kad, sulaukęs pilnametystės, vaikas taptų savarankišku ir atsakingu asmeniu; kokias realias vaiko pareigų įgyvendinimo galimybes sukuria įstatymuose apibrėžtos vaiko pareigos.

Vaikas, naudodamasis savo teisėmis, negali visa apimtimi vykdyti pareigų, nes pareigų atlikimui būtinos su vaiko raida susijusios sąlygos – žinios, gebėjimai, patirtis, o jų atsiradimui būtinas tikslingas ugdymas, todėl svarbios visų pirma tėvų, o vėliau ir kitų ugdytojų pastangos sudaryti vaikui galimybes pagal didėjančius jo gebėjimus aktyviai ir sąmoningai naudotis savo teisėmis, kad iki pilnametystės būtų pasiektas galutinis ugdymosi tikslas – savarankiškumas. Vaiko teisių konvencijos koncepcija ir apibrėžtos vaiko teisės taip pat nusako ir vaiko ugdymo turinį, ir mechanizmus, priemones ugdymo tikslams pasiekti.

Reikšminiai žodžiai: žmogaus teisės, vaiko teisės, teisių ir pareigų vienovė, atsakomybė, savarankiškumas, vertybės, vaiko raida.

Įvadas

Žmogaus teisės yra žmonių bendro ir taikaus sugyvenimo pagrindas, nes yra paremtos visų žmonių vienoda, orumu grindžiama, prigimtimi ir teisių neatimamumu. Pats teisių turėjimas nusako asmens individualumą, tačiau tik per santykį su kitu žmogumi išryškėja socialinis jos aspektas. Žmogaus teisių prigimtinis

pobūdis aiškinamas tuo, kad žmogus gimsta ne su subjektine teise, o tik su tam tikromis vertybėmis ir į jas nukreiptu teisnumu, t. y. su išankstiniu visuomenės suteiktu leidimu asmeniui įsigyti subjektinę teisę, o kad toks leidimas (teisnumas) įsigyti subjektinę teisę virstų pačia subjektine teise, jis turi persikelti į pareigų vykdymo sferą[1]. Taigi, naudojimasis savo teisėmis ir laisvėmis nėra absoliutus, jį riboja kito žmogaus tesės, o pareiga tampa priemone pripažinti ir gerbti kitų asmenų teises – „kiekvienam, kuris naudojasi savo teisėmis ir laisvėmis, gali būti taikomi tik tokie apribojimai, kokie yra nustatyti įstatymo, tik tam, kad būtų užtikrintas kitų teisių ir laisvių pripažinimas ir pagarba joms ir kad demokratinėje visuomenėje būtų laikomasi teisėtų moralės, viešosios tvarkos ir visuotinės gerovės reikalavimų“[2], „<...> nes negerbiant žmogaus teisių neįmanoma taika žemėje, laisvė, teisingumas, normali asmenybės raida“[3]. Tačiau tai įmanoma tik tada, kai išlaikomas santykis tarp teisių ir pareigų, t. y. naudojantis savo teisėmis vykdoma pareiga susilaikyti nuo veiksmų ar neveikimo, kurie pažeistų kitų žmonių teises. Teisės turėjimas patį teisės turėtoją įpareigoja atitinkamam socializuotam elgesiui[4]. Savo ruožtu, kiekvienas, vykdydamas pareigą, tikisi tokio paties įsipareigojimo iš kito žmogaus. Pasitikėjimu pabrėžiamas, viena vertus, subjektyvus saugumas, kuris nebūtinai susijęs su tikru saugumu, bet, kita vertus, subjektyvus saugumas implikuoja ir susiklosčiusią žmogaus padėtį visuomenėje ir jam kylančias grėsmes, todėl pasitikėjimo didinimas pirmiausia siejamas su pažinimu to, kas privaloma ar neleistina daryti tam tikromis aplinkybėmis[5]. Įtvirtinta pareiga reiškia, kad asmuo pajėgs ją vykdyti: žino teisių turinį, supranta jų reikšmę ir prasmę ir geba jomis naudotis, yra susiformavęs vertybines nuostatas ir turi pakankamai žinių, patirties ir gebėjimų įvertinti savo galimų veiksmų ar neveikimo poveikį ir pasekmes. Taigi, iš esmės kalbama apie pakankamai brandų žmogų. Dalį visuomenės sudaro vaikai, kuriems galioja bendrosios žmogaus teisės, taip pat galioja ir specialiosios – vaiko teisės, kurios numato vaikų, kaip atskiros visuomenės grupės, specialiuosius poreikius, jų įgyvendinimą ir atsakomybę

1 Alfonsas Vaišvila ir Gediminas Mesonis, Žmogaus teisės ir jų gintis (Vilnius: Lietuvos teisės akademijos Leidybos centras, 2000), 20.

2 „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“, *Valstybės žinios*, 2006-06-17, Nr. 68-2497.

3 Vaišvila ir Mesonis, *supra note*, 1: 8.

4 Alfonsas Vaišvila, *Teisinis personalizmas: teorija ir metodas* (Vilnius: Justitia, 2010), 257.

5 Vytautas Šlapkauskas, „Šiuolaikinis socialinis pasaulis: diskurso problema“, iš Šiuolaikinė filosofija: globalizacijos amžius: monografija, sudarytoja ir atsakingoji redaktorė Jūratė Morkūnienė (Vilnius: LTU leidybos centras, 2004), 132.

už jų užtikrinimą ir apsaugą. Vaiko teisės įtvirtintos Vaiko teisių konvencijoje[6] (toliau – Konvencija), tačiau joje vaiko pareigos neapibrėžtos. Taigi, aktualu išsiaiškinti, kaip vaikui naudojantis teisėmis ir laisvėmis gali būti taikoma pareigos dimensija.

Mokslininkų dėmesys dažniau nukreiptas į žmogaus teisių užtikrinimą (T. Birmontienė[7], D. Jočienė[8], L. Beliūnienė[9], E. Žiobienė[10], E. Venckienė[11], A. Vaišvila[12], G. Mesonis[13] ir kt.), pažeidimus (S. Katuoka[14], B. Pranevičienė[15], R. Ažubalytė[16] ir kt.), atskirų visuomenės grupių teisių raišką ir suvaržymus

6 „Vaiko teisių konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-07-21, Nr. 60-1501.

7 Toma Birmontienė, „Žmogaus teisių konstitucinės doktrinos plėtra: teisės į teismą metamorfozės“, iš *Konstitucija ir teisinė sistema: Liber amicorum Vytautui Sinkevičiui*, redaktorių kolegija: Agnė Tvaronavičienė, Jolita Miliuvienė, Juta Večerskytė, Eglė Bilevičiūtė, Toma Birmontienė, Ieva Deviatnikovaitė, Egidijus Jarašiūnas, Gediminas Mesonis, Milda Vainiutė, Jolanta Zajančkauskienė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021), 109–138.

8 Danutė Jočienė, „Europos žmogaus teisių teismas – tarptautinė regioninė žmogaus teisių gynybos institucija: istorija, jurisprudencija, ateities perspektyvos“, iš *Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai*, atsakingieji redaktoriai: Eglė Bilevičiūtė, Milda Vainiutė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014), 139–176.

9 Lina Beliūnienė, *Žmogaus teisių apsaugos stiprinimas konstitucinio skundo institutu* (Vilnius: Justitia, 2014).

10 Edita Žiobienė, „Asmenų, priklausančių religinėms mažumoms, teisė į religijos laisvę“, iš *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai: mokslo studija*, Pavelas Ravluševičius, Edita Žiobienė, Laima Vaigė, Dalia Vitkauskaitė-Meurice, Regina Valutytė, Laurynas Biekša, Aistė Račkauskaitė-Burneikienė, Kristina Vyšniauskaitė-Radinskienė, Dovilė Gailiūtė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 204–238.

11 Eglė Venckienė, „*Žmogaus orumas kaip teisinė kategorija*“ (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2008).

12 Alfonsas Vaišvila, „Žmogaus orumas ir teisė į orumą teisinio personalizmo kontekste (nuo statiško orumo iki dinamiško orumo koncepcijos)“, *Jurisprudencija* 3, 117 (2009): 111–127. Vaišvila ir Mesonis, *supra note*, 1.

13 Vaišvila ir Mesonis, *supra note*, 1.

14 Saulius Katuoka, „Tautinės mažumos ir tarptautinė teisė“, iš *Tautinių mažumų apsauga: tarptautinės teisės aspektai: mokslo studija*, Pavelas Ravluševičius, Edita Žiobienė, Laima Vaigė, Dalia Vitkauskaitė-Meurice, Regina Valutytė, Laurynas Biekša, Aistė Račkauskaitė-Burneikienė, Kristina Vyšniauskaitė-Radinskienė, Dovilė Gailiūtė (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 9–45.

15 Birutė Pranevičienė, „The Right to Religious Education in Lithuania“, *Jurisprudencija* 19, 2 (2012): 443–458.

16 Rima Ažubalytė, „Limitation of a Person's Private Life Using Special Investigative Techniques: Problem of (Un)Qualitive Law“, *Jurisprudencija* 26, 2 (2019): 260–291.

(J. Ruškus[17], A. Račkauskaitė-Burneikienė[18] ir kt.), socialinius žmogaus teisių raidos aspektus (V. Šlapkauskas[19], P. Aleksandravičius ir V. Šlapkauskas[20], A. Žvinklienė[21] ir kt.), vaiko teisių užtikrinimą šeimos ginčuose (I. Kudinavičiūtė-Michailovienė[22], G. Sagatys[23] ir kt.), vaiko kaip teisės subjekto teisių užtikrinimą (J. Stripeikienė[24], G. Sakalauskas ir kt.[25] ir kt.), o vaiko, kaip teisių turėtojo ir aktyvaus dalyvio, naudojimosi savo teisėmis pareigų atlikimo kausimai nagrinėjami retai.

Šio tyrimo tikslas – išnagrinėti vaiko teisių ir pareigų įgyvendinimo prielaidas, susijusias su vaiko raidos aspektais. Tyrimo tikslui pasiekti buvo analizuojama, kas atsakingas už vaiko pareigų atlikimą jam naudojantis savo teisėmis, kokios vaiko raidos prielaidos lemia vaiko galėjimą atlikti pareigas, kokios ugdymo prielaidos – tikslai, mechanizmai, priemonės – svarbu, kad, sulaukęs pilnametystės vaikas taptų savarankišku ir atsakingu asmeniu, kokias realias vaiko pareigų įgyvendinimo galimybes sukuria įstatymuose apibrėžtos vaiko pareigos. Tyrimo objektas – vaiko naudojimosi savo teisėmis pareigų atlikimo prielaidos. Tyrimo tikslui pasiekti buvo taikomi mokslinių šaltinių ir dokumentų analizė, loginė, sisteminė analizė, apibendrinimas ir kiti mokslinio tyrimo metodai.

17 Jonas Ruškus, „Right to Inclusive Education for Children With Disabilities at Stake in Lithuania“, *Special Education* 1, 41 (2020): 10–52.

18 Aistė Račkauskaitė-Burneikienė, „The Impact of General Human Rights on the Protection of Persons Belonging“, *Jurisprudencija* 20, 3 (2013): 923–950.

19 Vytautas Šlapkauskas, „Atvirosios visuomenės teisinio identiteto tyrimo metodologijos iššūkiai: tarp mąstymų į plotį ir į gylį“, *Socialinių mokslų studijos* 11, 1 (2019): 19–36.

20 Povilas Aleksandravičius ir Vytautas Šlapkauskas, *Europa Lietuvoje: filosofinės ir juridinės atvirosios visuomenės raidos interpretacijos: mokslo studija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019).

21 Alina Žvinklienė, *Patikėję demokratija: gyventojų nuostatos ir socialinė patirtis lygių galimybių užtikrinimo srityje: mokslo studija* (Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2018).

22 Inga Kudinavičiūtė-Michailovienė, *Šeimos bylų nagrinėjimo ir teismo sprendimų vykdymo ypatumai: mokslo studija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013).

23 Gediminas Sagatys, „Įvaikinimo teisinio reguliavimo problemos Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje“, *Jurisprudencija* 2, 104 (2008): 18–27.

24 Janina Stripeikienė, „Vaiko interesus atitinkantis teisingumas: samprata, prielaidos ir kai kurie probleminiai aspektai“, *Jurisprudencija* 28, 1 (2021): 33–51.

25 Gintautas Sakalauskas ir kt., „Latentinės nepilnamečių delinkvencijos apraiškų ir tendencijų Lietuvoje tarptautinis palyginimas“, *Socialinė Teorija, Empirija, Politika ir Praktika (STEPP)* 24 (2022): 101–17.

1. Vaiko teisių konvencijos prielaidos vaiko teisių ir pareigų santykio įgyvendinimui

Visų pirma reikėtų išsiaiškinti, kodėl vaikui, kuris yra žmogus ir jam galioja žmogaus teisės, atskirai buvo priimtos vaiko teisės. Vaiko teisių atsiradimą lėmė itin bloga vaikų padėtis pasaulyje dėl jų patiriamo smurto, išnaudojimo ir pan. Vaikai yra priklausomi nuo suaugusiųjų, todėl gali pasikliauti tik suaugusiųjų globa, priežiūra, kad būtų sudarytos tinkamos sąlygos jų augimui ir vystymuisi. Todėl atsirado būtinybė apibrėžti suaugusiųjų ir valstybės atsakomybę už tokių sąlygų užtikrinimą. Atsakomybė už vaiko teisių įgyvendinimą pirmiausia numatyta vaiko tėvams, o valstybė jiems padeda įgyvendinti vaiko teises sukurdama įvairių sričių struktūras – švietimo, sveikatos, socialines ir kt., tačiau tik nuo tėvų priklauso, kiek vaikas galės pasinaudoti šių struktūrų teikiamomis paslaugomis. Kiekvienas žmogus turi teisę į šeimos gyvenimą, kuris yra saugomas nuo bet kokio kišimosi[26], tačiau tais atvejais, kai tėvai dėl savo veikimo ar neveikimo negali vaikui užtikrinti saugių, jo vystymuisi tinkamų sąlygų, valstybė įgalina vaiko teisių apsaugos mechanizmą suteikdama tam tikrų institucijų atstovams taikyti pagrįstą ir būtiną priemonę – intervenciją į šeimą, pirmiausia turint tikslą padėti tėvams atkurti vaikui palankias šeimos funkcionavimo sąlygas ir tik išimtiniu atveju, kai yra išmėgintos visos pagalbos priemonės, paimti vaiką iš šeimos ar net riboti tėvų valdžią. Kita priežastis, lėmusi vaiko teisių išskyrimą, – vaiko pažeidžiamumas, susijęs su amžiumi, žinių, patirties, gebėjimų stoka, dėl kurių jis labiau nei bet kurios kitos visuomenės grupės atstovas patiria poveikį, pradedant struktūriniais pokyčiais jo šeimoje, pavyzdžiui, tėvų skyrybos, ir baigiant skurdu ar karu. Kuo vaikas mažesnis, tuo poveikis jam yra reikšmingesnis. Patirtys ankstyvajame amžiuje stipriai veikia ne tik vaiko dabartį, bet ir ateitį, todėl labai svarbu užtikrinti, kad vaiko gyvenimo sąlygos būtų tinkamos jo raidai. Dar viena priežastis – ribotas vaiko dalyvavimas priimant svarbius sprendimus, susijusius su juo pačiu, šeima, bendruomene, visuomene. Tai lėmė būtinumą sukurti vaikams galimybes būti aktyviais šeimos, bendruomenės, visuomenės nariais ir išsakyti savo nuomonę, daryti įtaką svarstant jiems svarbius klausimus.

Vaiku laikomas žmogus iki aštuoniolikos metų, išskyrus atvejus, kai Lietuvos

26 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

Respublikos įstatymuose nustatyta kitaip[27]. Taigi, vaiko teisės žmogaus gyvenime galioja tik tam tikrą jo raidos tarpsnį ir skirtos vaikų kaip pažeidžiamos grupės teisių, kurios skirtos jo vystymosi sąlygoms apibrėžti ir atsakomybių už jo teisių įgyvendinimą ir apsaugą, nustatymui.

JT vaiko teisių konvencijoje apibrėžtos vaiko teisės ir tėvų, taip pat valstybės pareigos, skirtos užtikrinti vaiko teisių įgyvendinimą ir apsaugą, tačiau vaikui nėra įtvirtinta nei viena pareiga. Nors įprastai vaiku laikomas asmuo nuo gimimo iki aštuoniolikos metų, tai nereiškia, kad vaikas iki pilnametystės neturi pareigų, o sykiu ir atsakomybės už jų įgyvendinimą. Civilinėje teisėje išskiriama asmens veiksnumo kategorija, kuri susijusi su asmens galėjimu savo veiksmais įgyti civilines teises ir susikurti civilines pareigas, ji siejama su asmens amžiumi: iki keturiolikos metų asmuo laikomas neveiksniu, nuo keturiolikos iki aštuoniolikos – dalinai veiksniu, sulaukus pilnametystės – aštuoniolikos metų – asmuo tampa veiksnus. Baudžiamojoje teisėje bendrasis baudžiamosios atsakomybės amžius taikomas asmenims nuo šešiolikos metų, kai kuriais atvejais – už ypač sunkius nusikaltimus – nuo keturiolikos metų. Darbo santykius vaikas anksčiausiai gali turėti nuo keturiolikos metų, administracinė atsakomybė taikoma nuo šešiolikos metų. Taigi, nepaisant to, kad Konvencijoje nenumatytos vaiko pareigos, pareigos ir atsakomybė atsiranda jam dar būnant vaiku.

Konvencijos koncepcija orientuota į jos įgyvendinimą bet kuriam vaikui nuo gimimo iki aštuoniolikos metų ir vaiko teisių turinys apima šį žmogaus laikotarpį, tik, priklausomai nuo vaiko amžiaus, raidos, poreikių, skiriasi teisių įgyvendinimas. Vaiko pareigų turinį apibrėžti būtų sudėtinga, nes pareigų atlikimas visų pirma priklauso nuo su vaiko amžiumi ir raida susijusių charakteristikų – žinių, suvokimo, kuris priklauso nuo mąstymo, patirties ir pan. Antra, pareigų sritis labai plati – pradedant rūpinimusi savimi, kitais, buities reikalais, saviugda, ir baigiant santykiais ir kt. Pareigos, susijusios su tam tikromis sritimis, labai individualios, pavyzdžiui, buitis, kuri šeimų kuriama labai įvairiai, todėl negali būti sukurta universali taisyklė vaikui vykdant pareigas buityje. Pareiga atlikti tam tikrus buities darbus priklauso nuo šeimos gyvenimo būdo, užimtumo, materialinės padėties, požiūrio į vaiko gyvenimui ateityje svarbių buitinių darbų atlikimo poreikį ir pan. Pareigos, susijusios su jo saviugda, priklauso nuo jo poreikių, interesų, savirealizacijos tikslų ir pan. Tačiau viena žmogaus veiklos sritis negali būti

27 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-04-12, Nr. 33-807.

kvestionuojama dėl pareigų atlikimo – tai santykiai su kitais žmonėmis.

Žmonių tarpusavio santykių sritis įtvirtinta žmogaus teisėse – žmogus, naudodamasis savo teisėmis, turėtų nepažeisti kitų žmonių teisių. Šis reikalavimas taikomas visiems žmonės, taip pat ir vaikams, tačiau su tam tikra sąlyga – vaiko amžiumi, kuris nurodo jo raidos tarpsnį. Taigi, suaugusiems taikomą taisyklę vaikams galima būtų įvardyti kiek kitaip: vaikas, naudodamasis savo teisėmis, neturėtų pažeisti kitų žmonių teisių, priklausomai nuo vaiko amžiaus. Vaiko amžiaus kriterijus, o su juo paprastai siejamas vaiko amžiaus tarpsnis yra pagrindinė sąlyga, kuriai esant visiems vaikams nuo gimimo iki aštuoniolikos metų neįmanoma tiesiogiai pritaikyti tos pačios pareigos ir atsakomybės už savo veiksmus bei jų pasekmes taip, kaip suaugusiems. Numatoma pareiga susilaikyti nuo veiksmų ar neveikimo visų pirma siejama su žinojimu, kokias teises turi žmogus, kokie veiksmai gali jas pažeisti, ir suvokimu, kokios yra tam tikrų veiksmų ar neveikimo pasekmės. Šiuo atveju žmogus ne tik turi turėti pakankamai žinių, patirties, bet ir priežasties ir pasekmės ryšio supratimą, kuris pradeda formuotis penktaisiais žmogaus gyvenimo metais, taip pat ir abstraktųjį analitinį mąstymą, kad galėtų iš anksto įvertinti galimų veiksmų pasekmes tų veiksmų dar neatlikus. Analitinis mąstymas pradeda formuotis vienuoliktaisiais ir paprastai galutinai susiformuoja penkioliktaisiais gyvenimo metais. Taigi, nuo vaiko raidos priklauso jo galimybės įgyvendinti pareigą santykyje su kitais žmonėmis ir nepažeisti kitų žmonių teisių. Tačiau praktikoje vaikams, kurių raida dar nesudaro prielaidų pareigos įgyvendinimui santykyje su kitais asmenimis, neretai deleguojama pareiga, pavyzdžiui, penkerių metų vaikui prižiūrėti jaunesnius brolius ar seseris, nepaisant to, kad tėvams ir kitiems vaiko atstovams pagal įstatymą numatyta pareiga užtikrinti, kad šešerių metų ir jaunesnis vaikas neliktų be vyresnių kaip keturiolikos metų asmenų priežiūros[28]. Ne jaunesniam nei keturiolikos metų vaikui numatyta galimybė prižiūrėti jaunesnį vaiką siejama su jo branda ir gebėjimais.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnio 6 dalyje pateikiamos piliečių savybės, kurios svarbios brandžiai ir atsakingai visuomenei, todėl tėvai įpareigojami auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti[29]. Didžiausia atsakomybė už tinkamų vaiko raidai sąlygų sudary-

28 „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas“, *Valstybės žinios,* 2000-09-06, Nr. 74-2262.

29 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

mą deleguota tėvams ir Konvencijos 27 straipsnyje – tėvams arba kitiems vaiką auklėjantiems asmenims tenka didžiausia atsakomybė už gyvenimo sąlygų, būtinų vaikui vystytis, sudarymą pagal jų sugebėjimus ir finansines galimybes, o veikimo sąlyga ir tikslas įtvirtinti 5 straipsnyje – „<...> pagal didėjančius sugebėjimus, vaiką pakreipti ir, jam naudojantis šia Konvencija pripažintomis teisėmis, vadovauti". Tokia valstybės pozicija numato galutinį vaiko, kaip žmogaus, piliečio, ugdymo tikslą, grindžiamą vertybėmis – dorybe ir ištikimybe. Dar konkrečiau ugdymo tikslą nusako tėvų valdžios apibrėžtis – jie privalo „<...> dorai auklėti ir prižiūrėti savo vaikus, rūpintis jų sveikata, išlaikyti juos, atsižvelgdami į jų fizinę ir protinę būklę sudaryti palankias sąlygas visapusiškai ir harmoningai vystytis, kad vaikas būtų parengtas savarankiškam gyvenimui visuomenėje"[30]. Ši nuostata labai tiksliai nusako ugdymo tikslo pasiekimo terminą, sutampantį ir su tėvų valdžios pabaiga – vaiko pilnametyste, kai jis tampa veiksniu ir turi būti pasirengęs naudotis savo teisėmis įgyvendinant socialinę pareigą santykyje su kitais asmenimis. Vadinasi, iki vaiko pilnametystės turi būti taikomos tokios ugdomosios priemonės, kurios būtų nukreiptos ne tik į naudojimąsi savo teisėmis, bet ir pareigų įgyvendinimą.

Su vaikų ugdymu(-si) susiję veiksmai visada turi dvi projekcijas. Viena susieta su vaiko dabartimi, t. y. atsižvelgimas į jo amžių, kuris nusako raidos tarpsnį, turintį tam tikrus raidos uždavinius, o jiems išspręsti turi būti sudarytos atitinkamos sąlygos. Kita – perspektyvinė, susieta su vaiko savarankiškėjimu, todėl ši ugdymo kryptis turi prognostinius tikslus, kurie bus galutinai realizuojami jam tapus pilnamečiu. Konvencijos 5 straipsnis labai aiškiai apibrėžia tėvų veiksmų kryptį ir pobūdį „<...> pagal didėjančius sugebėjimus, vaiką pakreipti <...>", t. y. ne tik atsižvelgti į vaiko amžių, bet ir į individualų vaiko vystymąsi, sudarant prielaidas savarankiškumui ugdytis ir aktyvumui skatinti, kad vaikas galėtų naudotis savo teisėmis. Priemonės, kuriomis tėvai turėtų vaiką pakreipti, išdėstytos Konvencijos 12 ir 13 straipsniuose – sudaryti sąlygas vaikui išsakyti savo nuomonę laisva valia, be prievartos, vaikui priimtinu būdu ir priemonėmis. O Konvencijos 3 straipsnis numato pareigą priimant bet kokį su vaiku susijusį sprendimą, atsižvelgti į geriausius vaiko interesus. Vaiko interesų turinys Konvencijoje nenumatytas, nes interesai – tai, kas yra individualu ir kinta, todėl turi būti nustatomi kiekvienu atveju, priimant bet kokį su vaiku susijusį sprendimą. Nustatant vaiko

30 „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas", *Valstybės žinios,* 2000-09-06, Nr. 74-2262.

interesus reikia ne tik pažinti vaiką, bet ir jį įtraukti į sprendimo svarstymo procesą taikant jau minėtą 12 straipsnį.

Rengimas(-is) savarankiškam gyvenimui trunka iki pilnametystės, todėl turi būti skiriamas dėmesys vaiko ir žmogaus teisių supratimui ir įgūdžių, susijusių su santykio su kitais kūrimu ir palaikymu, lavinimui(-si). Konvencijos koncepcija sudaro prielaidas ne tik užtikrinti vaiko teisių turinį, bet ir padėti vaikui pasirengti savarankiškam gyvenimui per įtvirtintą vaiko teisinį statusą – vaikas yra teisių turėtojas ir aktyvus dalyvis. Būtent aktyvumo elementas, išreikštas per 12 ir 13 Konvencijos straipsnius įgyvendinant visas vaiko teises, įpareigoja suaugusius ne tik pripažinti vaiką kaip aktyvų santykio subjektą, bet sudaryti sąlygas jo aktyvumo raiškai, dar vadinamai dalyvavimo teise. 12 straipsnis įpareigoja visus asmenis, susijusius su vaikais, sudaryti galimybę vaikui išreikšti savo nuomonę dviem atvejais – vaikui rūpimu klausimu ir sprendžiant su vaiku susijusį klausimą. Pirmu atveju vaikas yra santykio iniciatorius, nes tik jis pats žino tai, kas jį domina. Jis turi turėti galimybę išsakyti savo nuomonę jam svarbiais klausimais ir gauti rūpimus atsakymus, todėl santykiui užmegzti vaikas turi turėti asmenis, į kuriuos galėtų kreiptis ir atvirus komunikacinius kanalus, kuriais galėtų naudotis. Šiuos kanalus visų pirma turi sukurti asmenys, atsakingi už vaiko vystymąsi ir ugdymąsi – tėvai, o vėliau ir kiti dalyviai – mokytojai, auklėtojai ir t. t. Antru atveju vaikas gali nežinoti, kad sprendžiamas su juo susijęs klausimas, todėl santykio iniciatoriai gali būti suaugusieji, priimantys tokį sprendimą. Visais atvejais už santykio su vaiku kūrimą yra atsakingi suaugę žmonės, todėl jie įpareigoti sudaryti sąlygas vaikui būti aktyviu santykio dalyviu, nepriklausomai nuo jo amžiaus. Konvencijos 13 straipsnis sudaro vaikui galimybę pasirinkti jam priimtinus būdus išreiškiant savo nuomonę laisva valia. Taigi, vaiko teisių užtikrinimas kartu yra ir priemonės įgalinti vaiką santykiui su aplinka ir aplinkiniais su suaugusiųjų pagalba ir priežiūra. Konvencijos 29 str. 1 d. apibrėžia vaiko ugdymo(-si) tikslus: a) kuo visapusiškiau ugdyti vaiko asmenybę, talentą ir protinius bei fizinius sugebėjimus; b) ugdyti pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, taip pat principams, paskelbtiems Jungtinių Tautų Įstatuose; c) ugdyti vaiko pagarbą tėvams, savo kultūriniam identitetui, kalbai ir vertybėms; šalies, kurioje vaikas gyvena; civilizacijoms, kurios skiriasi nuo jo paties civilizacijos; d) parengti vaiką sąmoningam gyvenimui laisvoje visuomenėje, pagrįstam supratimo, taikos, pakantumo, vyrų ir moterų lygiateisiškumo, visų tautų, etninių, nacionalinių ir religinių grupių, taip pat vietinės kilmės asmenų draugystės principais; e) ugdyti pagarbą gamtai. Bendrasis švietimo tikslas – plėtoti vaiko gebėjimus ir galimybes

atsakingai dalyvauti laisvoje visuomenėje[31]. Taigi, Konvencija, apibrėždama vaiko teisių turinį, ne tik nusako vaiko ugdymo tikslus, bet ir mechanizmus, priemones tikslams pasiekti, kad vaikas būtų pasirengęs savarankiškam gyvenimui ir, naudodamasis savo teisėmis ir laisvėmis, atliktų pareigas.

2. Vaiko pareigų atlikimo specifiškumas

Anksčiau aptartas žmogaus santykis su aplinkiniais per jo pareigą nepažeisti kitų asmenų teisių, vaiko santykiui apibūdinti turi kitokią interpretaciją ir atsiskleidžia dvejopai – santykyje su aplinka ir santykyje su kitais asmenimis. Skirtingai nuo suaugusio asmens, vaikas, ypač mažame amžiuje, dar negeba savi pasirūpinti, t. y. ne tik savarankiškai patenkinti savo subjektyvių poreikių, bet ir užtikrinti savo paties saugumo. Taip yra dėl riboto vaiko žinojimo, suvokimo, patirties trūkumo, todėl už vaiko santykį su aplinka, kad jis savo veiksmais ar neveikimu nepažeistų savo teisių, t. y. pats sau nepakenktų, atsakingi tėvai ar vaiką prižiūrintys asmenys. Būtent todėl, kaip jau buvo minėta, įtvirtinta nuostata, kad vaikas iki šešerių metų negali likti be vyresnių nei keturiolikos metų asmenų priežiūros. Ši nuostata siejama su tokio vaiko amžiaus tarpsnio ypatumais – ribotomis žiniomis ir patirtimi bei mąstymu, kurie nesukuria galimybių analizuoti aplinką, savo veiksmus, kad jis galėtų identifikuoti ir įvertinti galimas grėsmes ir, atitinkamai, priimti sprendimus apsaugodamas save. Kartais suaugusieji nepakankamai įvertina raidos tarpsnio nulemtus vaikų gebėjimus savimi pasirūpinti, todėl jie neretai patiria sužalojimų buityje. Vaikui augant atsiranda raidos prielaidos savo paties teisių, susijusių su saugumo užtikrinimu, realizavimui: maždaug penktaisiais gyvenimo metais pradeda formuotis priežasties ir pasekmės ryšio suvokimas, vienuoliktaisiais gyvenimo metais – abstraktus mąstymas. Taigi, tik remiantis vaiko raidos prielaidomis galima padėti vaikui kurti savisaugos struktūras, pradžioje formuluojant labai aiškias, jam suprantamas taisykles, kurių jis gali laikytis, o tiksliau – vykdyti konkrečius nurodymus esant nekintančiomis situacijomis, vėliau – sudarant galimybę vaikui savarankiškai priimti sprendimus, o kartu ir atsakomybę už sprendimų pasekmes. Kalbant apie vaiko santykį su aplinkiniais, pradžioje, kol vaikas mažas, naudodamasis savo teisėmis jis negali įgyvendinti pareigos nepažeisti kitų asmenų teisių dėl jau išvadintų priežasčių.

31 „General Comment 1 (2001): The aims of education“, žiūrėta 2023 m. sausio 10 d., https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11.

Todėl kuo vaikas mažesnis, tuo didesnė atsakomybė tenka vaiko tėvams, kad vaikas savo buvimu, veiksmais ar neveikimu nepažeistų kitų asmenų teisių.

Ankstyvajame vaiko amžiuje vaiko fizinė, psichinė, socialinė raida būna intensyviausia per visą žmogaus gyvenimą, todėl socialinis vaiko ugdymas(-is) turi būti nukreiptas į santykio su savimi ir kitais asmenimis kūrimą. Pradžioje dėmesys turėtų būti kreipiamas į pažinimo sritį, kad vaikas sužinotų apie savo ir kitų teises, apie tai, koks elgesys yra priimtinas, o koks ne, kokios nepriimtino elgesio pasekmės, kokia kitų teisių pripažinimo nauda. O dar vėliau – ir į savarankišką santykio kūrimą laipsniškai perimant iš tėvų atsakomybę už to santykio pasekmes. Pažinimo sritis apima ir kitas, jau aptartas pareigų vykdymo sritis – buitį, saviugdą ir pan. Už vaiko teisių, taip pat ir pareigų pažinimą ir gebėjimų jomis naudotis ugdymą yra atsakingi suaugusieji, visų pirma vaiko tėvai ir kiti ugdytojai, iš kurių neretai galima išgirsti priekaištą vaikams – *Vaikai žino savo teises, bet nežino pareigų*, kuris rodo, kad patys suaugusieji neatlieka savo pareigos tinkamai vaiką ugdyti, kad jis sužinotų ne tik savo teises, bet ir pareigas. Švietimas turi būti nukreiptas į gyvenimo įgūdžių įgijimą, vaiko gebėjimą naudotis visomis žmogaus teisėmis ir kultūros, kurią įkvepia atitinkamos žmogaus teisių vertybės, puoselėjimą[32]. Taigi, pradžioje, vaikui gimus, vaiko aktyvumas būna santykinai nedidelis, o vaiko tėvai ar kiti vaiką prižiūrintys asmenys turi dėti maksimalias pastangas, kad patenkintų vaiko poreikius. Vaikui augant, atsižvelgiant į didėjančius vaiko gebėjimus, jo aktyvumas palaipsniui didėja, o tėvų – mažėja ir, pasiekus pilnametystę, vaiko sąmoningas aktyvumas turi tapti didžiausias, kad vaikas taptų savarankiškas ir galėtų atsakingai naudotis žmogaus teisėmis.

3. Vertybinis teisių ir pareigų komponentas

Žmonių tarpusavio santykiai yra socialiai sureguliuoti ir dėl to prognozuojami, nes žmonės bendrauja ir bendradarbiauja vadovaudamiesi tam tikromis taisyklėmis ir vertybėmis[33], todėl ir teisės prigimtis dvilypė – instrumentinė (skirta tvarkai kurti ir apsaugoti) ir vertybinė (skirta teisingumui ir kitoms bendroms vertybėms apsaugoti)[34]. Taigi, teisių taikymui būtinas vertybinis komponentas. Normos pateikia elgesio konkrečiose situacijose taisykles, o vertybės nurodo, kas

32 „General Comment 1 (2001): The aims of education“, *supra note*, 31.

33 Šlapkauskas, *supra note*, 5: 130.

34 Šlapkauskas, *supra note*, 19: 25.

turėtų būti vertinama kaip gėris ir blogis[35]. Vertybės padeda individui orientuotis aplinkoje ir turi daug reikšmės priimant sprendimus, jos labiausiai atspindi žmonių poreikius, jos suvienija, įkūnija moralę ir tokius svarbius demokratijos principus kaip laisvė, tiesa, teisingumas, teisė ir pareiga[36]. Todėl šalia švietimo apie vaiko, žmogaus teises, būtinas vertybinis ugdymas.

Vertybių suvokimas visa apimtimi įmanomas tik paauglystėje, kai yra mąstymo prielaidos suprasti vertybes ir jas perimti. Neretai klaidingai manoma, kad reikalavimo forma vaiką galima priversti elgtis vadovaujantis vertybinėmis nuostatomis: mandagiai, sąžiningai, empatiškai, gailestingai, draugiškai, garbingai ir pan. Vertybinis ugdymas ypatingas tuo, kad vertybių negalima išmokti, jos gali būti tik perimamos ir šis procesas dar vadinamas interiorizacija. Perėmimas vyksta iš žmogaus žmogui, todėl tam, kad vertybes galima būtų perimti, būtina sąlyga, kad būtų iš ko perimti, t. y. stebimas pavyzdys. Jeigu vaikas savo artimoje aplinkoje nemato vertybėmis grindžiamo elgesio, vertybių interiorizacija tampa problemiška. Tačiau tinkamas pavyzdys yra tik prielaida, bet ne garantija, kad vaikas perims vertybines nuostatas. Vaikas pirmiausia stebi vertybėmis grindžiamą aplinkinių elgesį ir mėgina suprasti požymius, kurie jam būdingi, pavyzdžiui, ką reiškia būti sąžiningam, mandagiam, kokiais kriterijais apibūdinamas tam tikras vertybinis elgesys, kokiose situacijose jis atsiskleidžia ir yra aktualus, koks elgesys visuomenėje, atskirose grupėse, skatinamas ir laikomas priimtinu, geru, o koks – ne. Taigi, vyksta vertybių raiškos pažinimas. Tačiau tam, kad vertybių interiorizacijos procesas įvyktų, būtina dar viena sąlyga – kad vaikas suprastų vertybių prasmę ir naudą. Vertybė psichologiškai reiškia, kad tai yra ko nors savybė, kuri patenkina žmogaus poreikį arba sukelia malonumo jausmą, ir vartojama kaip empirinio gėrio sinonimas[37]. Žmonių elgesį skatina jo poreikiai, todėl, jei elgesys, grindžiamas vertybinėmis nuostatomis, leis jam pasiekti tikslus, pavyzdžiui, save realizuoti, tikėtina, kad interiorizacija įvyks. Vertybių perėmimo procesas yra ilgas ir prasideda dar ankstyvoje vaikystėje, kai tėvai, kontroliuodami vaiko

35 Albinas Plėšnys, „Virtues and Values as Behaviour Determinants“, *Filosofija, Sociologija* 27, 3 (2016): 223, https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2016~1583832208480/J.04~2016~1583832208480.pdf.

36 Valdas Pruskus, „Išsilavinimas kaip vertybė: mokinių, mokytojų ir tėvų požiūris“, *Coactivity / Santalka* 16, 4 (2008): 68, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2008~1367162877278/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

37 Ganesh Das, and Indrani Majhi (Shit), *Value Education* ([N.p.]: Laxmi Publications Pvt Ltd, 2018), 2, https://search-ebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/login.aspx?direct=true&db=e000xww&AN=2196261&site=ehost-live.

elgesį, jį apibūdina tam tikromis vertybinėmis charakteristikomis, pvz., gera mergaitė, šaunuolis ir pan. Ir nors vaikas dar nepajėgia suprasti šių žodžių reikšmės, nes ankstyvajame amžiuje vaiko mąstymas yra konkretusis, o sąvokos yra abstrakčios ir apima daug elgesio modelių, kurie gali būti įvardyti viena vertybine charakteristika, tačiau diferencijuoti, kas yra gera ar bloga, vaikui padeda konkretų apibūdinimą lydinčios tėvų reakcijos, kurias vaikas atpažįsta ir siekia savo elgesiu tėvams sukelti pozityvius jausmus, dėl kurių jaučia palaikymą ir paskatinimą elgtis tam tikru būdu. Kadangi pačios sąvokos prasmės vaikas dar nesupranta, vienintelis orientyras jam yra suaugusiųjų reakcija į vaiko elgesį, kurią taip pat galima vertinti per naudos jam prizmę, t. y. jei vaikas siekia suaugusiojo palankumo, jis stengiasi priderinti savo veiksmus prie jo požiūrio, kad sulauktų palankios reakcijos. Tačiau gali atsitikti taip, kad skirtingi suaugusieji gali skirtingai interpretuoti konkrečios vertybės turinį. Kelių suaugusiųjų paklausus, kokius veiksmus jie priskiria sąžiningam elgesiui, atsakymai veikiausiai šiek tiek skirsis, pavyzdžiui, vieni sakys, kad tai elgesys, kai žmogus visada sako tiesą, kiti – kad priklauso nuo situacijos ir gal ne visada reikėtų sakyti tiesą, nes tai gali sukelti neigiamas pasekmes jam pačiam ar pakenkti kitam žmogui. Taigi, vertybės interpretacija gali skirtis priklausomai nuo situacijos, nes, priimdamas sprendimą, asmuo yra tam tikrame subjektyvumo būvyje, dėl kurio racionalus sprendimas įgyja tam tikros vertybės, pavyzdžiui, sąžinės, t. y. dorovinio sprendimo formą, o kadangi asmuo veikia tam tikros situacijos rėmuose, tai jo veikimas iš esmės yra situacijos nulemtas[38]. Vertybių sampratos įvairovė lemia, kad, norint suprasti vertybes, be jau minėtų sąlygų, būtina patirtis – ne tik teorinio pažinimo, bet ir praktinė. Kiekvienas žmogiškasis patyrimas yra kartu koks nors supratimas to, ką patiria[39]. Todėl svarbu praktiškai išmėginti vertybių raišką, kad per patyrimą atsirastų supratimas.

Vaikui augant jo socialinis tinklas plečiasi ir jis įgyja vis daugiau ir įvairesnės patirties, kai stebi kitų žmonių veiksmus, jų motyvus ir patiria kitų žmonių reakcijų į jo elgesį. Todėl įžengdamas į paauglystės laikotarpį, kai pradeda formuotis abstraktusis mąstymas, o kartu ir prielaida vertybėms rastis, jis jau turi sukaupęs tam tikrą patirtį, kuri taip pat prisideda prie vertybių interiorizacijos proceso. Tačiau tam, kad jis galutinai įvyktų, būtina praktiškai išmėginti vertybėmis

38 Dalia Marija Stančienė, „Dorovinių galių fenomenologinė įžvalga: vertybinis ugdymo aspektas“, *Pedagogika* 79 (2005): 48.

39 Karol Wojtyła, *Asmuo ir veiksmas*, (Vilnius: Aidai, 1997), 56.

paremtą elgesį ir pamatyti jo rezultatą – kiek jis veiksmingas ir leidžia pasiekti tikslą. Kad teisė neštų į žmonių tarpusavio santykius santarvę, reikia, kad pagarbos savo interesui pretenzija būtų visuomenėje legalizuota, kad kitiems asmenims ją vykdyti būtų ne tik privalu, bet ir naudinga[40]. Taip vaikas palaipsniui, iš pradžių padedamas tėvų ir mokytojų, kaskart vis savarankiškiau, naudodamasis jam suteiktu aktyvumu ir dalyvavimo teise, paremta vertybinėmis nuostatomis, įgyja edukacinės patirties, kuri būtina ruošiantis savarankiškai vykdyti pareigas, susijusias su naudojimusi savo teisėmis. Vertybinis ugdymas turi atliepti realų gyvenimą, kad vaikai aktyviai jame dalyvautų perimtas vertybes integruodami į savo sprendimus.

Tam tikros vertybės yra numatytos žmogaus teisių turinyje. Visų pirma paminėtina orumo kategorija, kuria grindžiamas požiūris į žmogų: „Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis“[41], apibrėžiamas santykis tarp žmonių: „Naudojimasis šiomis laisvėmis, kadangi tai susiję su pareigomis bei atsakomybe, gali būti sąlygojamas tokių formalumų, sąlygų, apribojimų ar bausmių, <...> siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ir nusikaltimams, žmonių sveikatai bei moralei, taip pat kitų asmenų orumui ar teisėms apsaugoti“[42], taip pat žmogaus teisių apsauga: „Niekas negali būti kankinamas, su niekuo neturi būti žiauriai, nežmoniškai ar žeminant jo orumą elgiamasi, ar jis baudžiamas“[43]. Kiekvienas žmogus turi neatimamas teises, o „<...> teisės kyla iš prigimtinio žmogaus asmenybės orumo“[44]. Orumas apibūdinamas kaip žmogaus savybė, turinti ypatingą vertę, kurios nereikia įrodinėti, ji priklauso kiekvienam žmogui nuo gimimo, todėl jos negalima suteikti, kaip ir negalima atimti, nes orumas yra neatsiejama žmogaus savybė, rodanti jo vertę, kurią reikia tik pripažinti. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsnyje teigiama, kad „Žmogaus orumą gina įstatymas <...> draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes“[45], tačiau toks reglamentavimas nebuvo pakankamas vaiko teisių apsaugos užtikrinimui. 2013 m. JT vaiko teisių komiteto pateiktose išvadose dėl Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo jungtinių periodinių pranešimų buvo

40 Vaišvila, *supra note,* 4: 257.

41 „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“, *Valstybės žinios*, 2006-06-17, Nr. 68-2497.

42 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

43 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

44 „Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas“, *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3288.

45 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

pakartotinai rekomenduojama, kad Lietuva visų pirma panaikintų visų formų smurtą prieš vaikus ir priimtų teisės aktus, kuriuose būtų aiškiai uždraustas visų formų smurtas prieš vaikus bet kurioje aplinkoje[46]. 2017 m. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme buvo uždraustas smurto, taip pat ir fizinių bausmių taikymas prieš vaiką, apibrėžta smurto prieš vaiką sąvoka, kurioje įtvirtinta, kad vaiko garbės ir orumo nepripažinimas veikimu ar neveikimu darant vaikui tiesioginį ar netiesioginį tyčinį fizinį, psichologinį, seksualinį poveikį gali būti vertinamas kaip smurtas prieš vaiką[47]. Vaikas gali nesuprasti orumo, tačiau santykyje su juo kitiems asmenims galioja pareiga jį pripažinti. Praktikoje neretai vaiko orumas, o sykiu ir vaiko vertė suprantami kiek kitaip negu suaugusiojo žmogaus. Vaiko vertės pripažinimas siejamas su jo nauda visuomenei ir kol jis negali savo veiksmais prisidėti prie visuomenės gėrio kūrimo, jo vertė yra kvestionuojama. Tokį požiūrį į vaiką rodo elgesys su juo, pavyzdžiui, kai ant vaiko rėkiama naudojant žeminančius epitetus, baudžiant fizinėmis bausmėmis, nors nuo tokio paties elgesio suaugusiojo atžvilgiu paprastai susilaikoma. Taigi, vienas iš švietimo apie vaiko ir žmogaus teises siekių turėtų būti padėti visuomenei suprasti, kad žmogaus vertė nepriklauso nuo žmogaus amžiaus ar kitokių požymių.

4. Vaiko pareigos nacionaliniuose teisės aktuose

Vaiko teisės yra įtvirtintos tarptautinėje sutartyje – Vaiko teisių konvencijoje, o prie jos prisijungusios valstybės, taip pat ir Lietuva, įsipareigojo visomis priemonėmis jas užtikrinti. Vaiko teisių įgyvendinimas ir apsauga kyla iš Konvencijos turinio ir detalizuojama nacionaliniame lygmenyje. 1992 m. Lietuvai prisijungus prie Konvencijos, remiantis jos koncepcija ir nuostatomis, buvo pradėta kurti vaiko teisių apsaugos sistema, kurios pirmasis variantas buvo pateiktas 1996 m. priimtame Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme. Nors vaiko pareigos Konvencijoje neapibrėžtos, tačiau nacionaliniuose įstatymuose jos įvardytos ir atspindi valstybės ir visuomenės požiūrį į vaiką, o nuo požiūrio priklauso ir elgesys su vaiku, ir vaiko padėtis šeimoje bei visuomenėje.

46 „Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados, kurias Komitetas priėmė šešiasdešimt ketvirtojoje sesijoje (2013 m. rugsėjo 16 d. – spalio 4 d.)“, 5, http://www.nvovaikamskonfederacija.lt/wp-content/uploads/2016/03/CRC-Concluding-Observations_3-4-Report_LT.pdf.

47 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-04-12, Nr. 33-807.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnyje įtvirtinta pareiga vaikams gerbti tėvus[48], tačiau vaiko sąvoka neapibrėžta ir šiame kontekste ji vartojama kaip socialinė kategorija, nusakanti asmens kilmę, kuri fiksuojama jam gimus ir naudojama asmens ryšiui nusakyti. Pareiga gerbti tėvus kyla iš tradicijos būti dėkingiems tėvams už gyvybę. Tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucijoje apibrėžta tik tėvų teisė į vaikų pagarbą paneigia visų žmonių lygybės ir prigimtinio orumo principą, nes nenumatyta tokia pati teisė vaikams. Tokiu formatu pateiktą vaiko pareigą vertinant kaip siekiamybę, ugdomąjį tikslą, galima teigti, kad jis negali būti realizuotas be adekvačios tėvų pagarbos vaikui. Tik įstatyme įtvirtinta nuostata ar praktikoje neretas tėvų, kitų ugdytojų reikalavimas juos gerbti neturi prasmės, nes pagarba asmeniui turi kilti kaip sąmoningas, laisva valia grindžiamas veiksmas, o ne iš reikalo paklusti, laikytis taisyklės ar iš baimės. Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 3.162 straipsnyje taip pat įtvirtintos vaiko pareigos – gerbti tėvus ir tinkamai atlikti savo pareigas. Kadangi šis straipsnis priklauso XI skyriui „Tėvų teisės ir pareigos vaikams“, galima daryti prielaidą, kad vaiko pareigos skirtos nepilnamečiui vaikui. Taigi, kaip ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, vaikui numatyta pareiga gerbti tėvus. Tėvų pareigos, susietos su tėvų valdžios turiniu, apibrėžtos Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 3.155 straipsnyje: 1. Vaikai iki pilnametystės ar emancipacijos yra tėvų prižiūrimi; 2. Tėvai turi teisę ir pareigą dorai auklėti ir prižiūrėti savo vaikus, rūpintis jų sveikata, išlaikyti juos, atsižvelgdami į jų fizinę ir protinę būklę sudaryti palankias sąlygas visapusiškai ir harmoningai vystytis, kad vaikas būtų parengtas savarankiškam gyvenimui visuomenėje. Taigi, vėl, kaip ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, tėvų adekvati pareiga gerbti vaiką nenumatyta. Lietuvos Respublikos Civiliniame kodekse numatyta kita vaiko pareigų sritis „tinkamai atlikti savo pareigas“ neapibrėžia pareigų turinio. Tokia formuluotė sudaro galimybę, atsižvelgiant į vaiko amžių, raidą, individualumą, skirti vaikui pareigas, susietas su tarpiniais ugdomaisiais tikslais, kaip kad numato Konvencija „<...> pagal didėjančius sugebėjimus, vaiką pakreipti <...>“, siekiant galutinio tikslo – parengti vaiką savarankiškam gyvenimui.

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo II skyriaus „Pagrindinių vaiko teisių ir laisvių įgyvendinimas“ 24 straipsnio „Vaiko ugdymas naudotis savo teisėmis ir laisvėmis“ 1 dalyje tėvams ar kitiems vaiko atstovams pagal įstatymą deleguojama atsakomybė tinkamai pagal savo amžių ir brandą vaiką ugdyti, „<...> kad jis taptų atsakingu visuomenės nariu, naudodamasis savo teisėmis ir laisvėmis laikytųsi

48 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

visuotinai pripažintų elgesio normų, Konstitucijos, šio įstatymo ir kitų teisės aktų nuostatų bei tinkamai vykdytų pagrindines savo pareigas: 1) gerbti tėvus ir tausoti jų nuosavybę; 2) gerbti kitus šeimos narius, suaugusius asmenis, vaikus, nepažeisti jų teisių ir laisvių; 3) laikytis elgesio normų buityje, švietimo, kitose įstaigose, viešosiose vietose; 4) tausoti kultūros, istorijos vertybes, gamtą, kitų asmenų nuosavybę; 5) atlikti kitas pareigas, numatytas Švietimo įstatyme, kituose teisės aktuose“[49]. Taigi, vaikas turi galimybę įgyvendinti savo pareigas tik tada, kai pirmiausia vaiko tėvai įgyvendina jiems skirtą pareigą tinkamai vaiką ugdyti siekiant įstatyme įtvirtintų tikslų. Tačiau, jei tėvai netinkamai vaiką ugdo, pareigų vykdymo jis negalės išvengti, nes, vaikui pasiekus tam tikrą, pavyzdžiui, šešiolikos metų amžių, jis negalės išvengti administracinės ar baudžiamosios atsakomybės, jei neatlikdamas atitinkamos pareigos pažeis kito asmens teises. Vertinant įstatyme įtvirtintų vaiko pareigų turinį galima pastebėti, kad jos pradedamos nuo pagarbos kitiems asmenimis. Tačiau sistemiškai vertinant įstatymą, kitų asmenų adekvati pagarba vaikui neapibrėžta. Vaikui numatytos pareigos formuluotėje neaptinkame tikslo ugdyti vaiko pagarbą žmogaus orumui kaip pagrindinės vertybės, nepriklausomai nuo to asmens amžiaus, lyties, socialinės padėties, vaidmens ir pan. Įstatyme vaiko pareigų įgyvendinimo adresatai išskiriami į tam tikras grupes: vienoje minimi tėvai, kitoje – kiti šeimos nariai, suaugę asmenys, vaikai, tarsi toks skirstymas turi reikšmės ir galima diferencijuoti pagarbą atskiroms socialinėms grupėms. Prigimtinis žmogaus teisių ir laisvių pobūdis priskirtas pamatinių konstitucinių vertybių kategorijai[50], todėl pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms, o kartu ir žmogaus orumui gali rastis tik kaip vertybinio ugdymo rezultatas. Kaip jau buvo minėta, pagarba kaip vertybė gali būti perimta tik tada, kai visų pirma yra tinkamas pavyzdys, todėl, jei įstatymiškai norima įtvirtinti ugdomą vaiko pareigą gerbti kitus asmenis, turi būti numatyta adekvati pareiga gerbti vaiką. Todėl tokia pareigų disproporcija nesudaro prielaidų ugdyti vaiko pagarbą aplinkiniams. Ugdoma pagarba turėtų būti siejama su kiekvienu žmogumi, kaip turinčiu prigimtinį orumą, kuris turi būti gerbiamas. Nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtinta vaiko kaip nebrandaus asmens pagarba kitiems asmenims, nenumatant adekvačios pareigos gerbti vaiką, rodo suaugusios mūsų visuomenės dalies bejėgystę. Pasitelkiamos įstatymų normos kaip priemonė vaiko pagarbai sau išsireikalauti, nes realiame gyvenime savo elgesiu su vaiku

49 „Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1996-04-12, Nr. 33-807.

50 Dainius Žalimas, „Lietuvos konstitucinės tapatybės ir žmogaus teisių apsaugos sąveika“, *Jurisprudencija* 24 (1) (2017): 37, https://doi.org/10.13165/JUR-17-24-1-02.

nesugebame pasiekti, kad vaiko pagarba mums rastųsi iš natūralaus, suaugusio pagarba vaikui paremto santykio, kaip sąmoningas laisvos valios atsakas, rodantis ugdymo rezultatą.

Išvados

Nepaisant to, kad vaikui galioja žmogaus teisės, vaikas, naudodamasis savo teisėmis, negali visa apimtimi vykdyti pareigų, susijusių su kitų asmenų teisių pripažinimu. Pareigų atlikimui būtinos su vaiko raidos prielaidomis susijusios sąlygos – žinios, gebėjimai, patirtis, o jų atsiradimui būtinas tikslingas ugdymas, kad vaikas būtų pasirengęs savarankiškam gyvenimui ir, naudodamasis savo teisėmis ir laisvėmis, atliktų pareigas. Konvencijoje numatytos vaiko teisių įgyvendinimo prielaidos taip pat nusako ir vaiko ugdymo turinį, mechanizmus ir priemones ugdymo tikslams pasiekti.

Vaiko amžiaus ribos – nuo gimimo iki aštuoniolikos metų – rodo labai skirtingą vaiko brandą, nuo kurios ir priklauso vaiko gebėjimas vykdyti pareigą – savo veiksmais ar neveikimu nepažeisti kitų asmenų teisių. Vaiko brandą atspindi ne tik amžiaus tarpsniai ir su jais susiję raidos pokyčiai, bet ir suaugusiųjų, visų pirma tėvų, pastangos sudaryti vaikui galimybes pagal didėjančius jo gebėjimus aktyviai ir sąmoningai naudotis savo teisėmis, kad iki pilnametystės būtų pasiektas galutinis ugdymosi tikslas – savarankiškumas.

Naudojimuisi savo teisėmis būtinas vertybinis komponentas, todėl šalia švietimo apie vaiko, žmogaus teises aktualus vertybinis ugdymas. Vertybinis ugdymas grindžiamas vertybių perėmimu – interiorizacija, kuriai būtinos kelios prielaidos – vertybėmis grindžiamo elgesio pavyzdys, vertybių raiškos pažinimas, suvokta prasmė ir nauda. Tačiau tik naudodamasis aktyvumu ir dalyvavimo teise, išmėgindamas vertybėmis grindžiamus pasirinkimus ir veiksmus, vaikas turi galimybę įgyti patirtį, kuri būtina ruošiantis savarankiškai vykdyti pareigas, susijusias su naudojimusi savo teisėmis.

Nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtinta vaiko, kaip nebrandaus asmens, pareiga gerbti kitus asmenis, nenumatant suaugusiems asmenims, visų pirma tėvams, adekvačios pagarbos gerbti vaiką ne tik paneigia visų žmonių lygybės ir prigimtinio orumo principą, bet ir neturi ugdomojo potencialo, nes pagarba kaip vertybė negali būti interiorizuojama be pagarba grindžiamo elgesio pavyzdžio, kurį visų pirma turi demonstruoti vaiko tėvai ir kiti ugdytojai.

THE RELATIONSHIP BETWEEN CHILDREN'S RIGHTS AND OBLIGATIONS: PRECONDITIONS FOR IMPLEMENTATION

Brigita Kairienė
Mykolas Romeris University Faculty of Human and Society Studies
E-mail: b.kairiene@mruni.eu

Summary. This article analyses the prerequisites for the implementation of children's rights and obligations in relation to the specificities of child development. The aim was to answer the following questions: Who is responsible for the child's performance of their duties in exercising their rights? What developmental prerequisites determine the child's ability to perform their duties? What are the conditions of education – goals, mechanisms, means – that are important for the child to become an independent and responsible person when they reach the age of maturity? What are the real possibilities of the child's performance of their duties as they are defined by the law?

The exercise of the rights of the child cannot be the full exercise of their duties, since the exercise of these duties requires the development of the child in areas such as knowledge, abilities and experience, and the development of these conditions requires purposeful education. This is why it is important that the efforts of parents, and subsequently of other educators, enable the child to exercise their rights in an active and conscious manner in accordance with their growing capacities. This ensures that, by the time the child reaches the age of maturity, the final educational goal of independence is achieved. The concept of the Convention on the Rights of the Child and the rights of the child as defined in the Convention both determine the content of the child's education and the mechanisms and means of achieving educational objectives.

Keywords: human rights, children's rights, unity of rights and obligations, responsibilities, independence, values, child development.

Brigita Kairienė, socialinių mokslų (edukologija) daktarė, Mykolo Romerio universiteto profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: vaiko teisių įgyvendinimas ir apsauga.

Brigita Kairienė, doctor of social sciences (Education), professor at Mykolas Romeris University. Research interests: implementation and protection of children's rights.

VISUOMENĖS POKYČIAI IR TEISĖ

Liber Amicorum
Vytautui Šlapkauskui

Mykolo Romerio
universitetas

VISUOMENĖS POKYČIAI IR TEISĖ

Liber Amicorum
Vytautui Šlapkauskui

Straipsnių rinkinys

2023

Mykolo Romerio universiteto profesorius
dr. Vytautas Šlapkauskas

Mykolo Romerio universitetas

REDAKTORIŲ KOLEGIJA

Redaktorių kolegijos pirmininkės: prof. dr. Eglė Bilevičiūtė, dr. Rūta Petkuvienė
Vykdančioji redaktorė: dr. Kristina Kenstavičienė

Redaktorių kolegijos nariai:
Prof. dr. Toma Birmontienė
Prof. dr. Lyra Jakulevičienė
Prof. dr. Snieguolė Matulienė
Prof. dr. Odeta Merfeldaitė
Prof. dr. Romas Prakapas
Prof. dr. Birutė Pranevičienė
Prof. dr. Aurelija Puraitė
Doc. dr. Dovilė Sagatienė
Prof. dr. Agnė Tvaronavičienė
Prof. dr. Milda Vainiute
Doc. dr. Juozas Valčiukas
Prof. dr. Algimantas Urmonas

Straipsnių recenzentai:
Dr. Anzelika Banevičienė, prof. dr. Jolanta Bieliauskaitė, prof. dr. Eglė Bilevičiūtė, prof. dr. Toma Birmontienė, dr. Ramunė Jakštienė, doc. dr. Giedrė Lastauskienė, dr. Gintarė Makauskaitė-Samuolė, Inga Motuzienė, dr. Artūras Petkus, dr. Rūta Petkuvienė, prof. dr. Birutė Pranevičienė, Ieva Saudargaitė, doc. dr. Ernestas Spruogis, doc. dr. Gintaras Šapoka, dr. Tadas Valančius, doc. dr. Juozas Valčiukas, prof. dr. Vaiva Zuzevičiūtė, dr. Audronė Žemeckė.

Aprobuota:
Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos tarybos 2023 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. 1VS-4 (1.13 E-20601)

Aprobuota spaudai Mykolo Romerio universiteto leidybos komisijos 2023 m. birželio 12 d. nutarimu Nr. 10-239.

Visos leidinio ir leidybos teisės saugomos. Šio leidinio arba kurios nors jo dalies negalima taisyti, dauginti ar kitaip platinti autoriui ir leidėjui nesutikus.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale „ibiblioteka.lt“.

ISBN 978-609-488-062-9 (Elektroninis - PDF)
ISBN 978-609-488-063-6 (Spausdintinis)

© Autorių kolektyvas, 2023
© Mykolo Romerio universitetas, 2023